اسدالله نوری

آموزهٔ مصونیت دولت‌ها در حقوق بین‌الملل

جمهوری اسلامی ایران در دادگاه‌های داخلی غربی

نشرنی

فهرست اجمالی مطالب

کلیات راجع به آموزهٔ مصونیت دولت‌ها در نظر و عمل ۲۵

دعاوی مربوط به دولت جمهوری اسلامی ایران در محاکم داخلی اروپایی ۷۵

دعاوی مربوط به دولت جمهوری اسلامی ایران در محاکم داخلی ایالات متحدهٔ آمریکا ۲۱۱

ملاحظات و نتیجه‌گیری ۳۹۷

فهرست مطالب

یادداشت مؤلف بر متن فارسی ۲۱

بخش اول: کلیات راجع به آموزهٔ مصونیت دولت‌ها در نظر و عمل

فصل اول: آموزهٔ مصونیت دولت‌ها و تطور تاریخی آن تا دههٔ ۱۹۷۰ ..... ۲۷

مبحث اول: دیباچه ۲۷

مبحث دوم: مصونیت و صلاحیت (*competence*) ۳۰

الف) رابطهٔ مصونیت و صلاحیت ۳۰

ب) ارتباط سرزمینی (*territorial connection*) ۳۷

مبحث سوم: ریشه‌ها و منابع آموزهٔ مصونیت دولت‌ها ۴۰

مبحث چهارم: تاریخچهٔ آموزهٔ مصونیت دولت‌ها در کشورهای اروپایی و سایر نقاط جهان ۴۱

الف) مصونیت از صلاحیت (*Immunity from Jurisdiction*) ۴۱

۱. بلژیک ۴۳

۲. ایتالیا ۴۴

۳. سایر کشورها ۴۴

ب) مصونیت از اجرا ۴۶

مبحث پنجم: مصونیت ذیل کدام‌یک از رشته‌های علم حقوق قرار دارد؟ ۴۸

مصونیت و حقوق بین‌الملل ۴۹

۱. ایالات متحدهٔ آمریکا ۴۹

۲. آلمان ۵۰

۳. فرانسه ۵۰

مبحث ششم: مصونیت اصل است یا استثنا؟ ۵۱

مبحث هفتم: مبانی حقوقی آموزهٔ مصونیت دولت‌ها ۵۳

الف) اصل تساوی، حاکمیت، استقلال و عزت دولت‌ها
(*Principle of equality, sovereignty and dignity of states*) ۵۳

ب) مقایسه با مصونیت پادشاه یا فرمانروای کشور محکمه ۵۵

ج) مفهوم نزاکت (*comity*)، نزاکت بین‌المللی (*courtoisie international*)
و رفتار متقابل (*reciprocity*) ۵۶

د) مدخلیت مصونیت‌های دیپلماتیک ۵۸

هـ) صعوبت اجرا یا عدم امکان آن ۵۸

مبحث هشتم: معیارهای محدود ساختن مصونیت ۵۹

الف) شخصیت دوگانهٔ دولت ۶۰

ب) اعراض ضمنی (*Implied waiver*) ۶۲

ج) اعمال حاکمیتی و اعمال تصدی (*acta jure imperii and acta jure gestionis*) ۶۳

د) اصل عدم مداخله (*Principle of Non-Intervention*) ۶۵

هـ) فعالیت تجارتی ۶۶

و) ضرورت‌های کارکردی (*functional necessities*) ۶۸

مبحث نهم: تلاش‌های تقنینی ملی و بین‌المللی ۶۹

الف) در عرصهٔ ملی ۶۹

ب) در عرصهٔ بین‌المللی ۷۰

مبحث دهم: شرایط لازم برای اقدامات اجرایی ۷۲
مبحث یازدهم: چکیده ۷۴

بخش دوم: دعاوی مربوط به دولت جمهوری اسلامی ایران در محاکم داخلی اروپایی

فصل دوم: دعاوی مربوط به جمهوری اسلامی ایران در محاکم ملی فرانسه ۷۷

مبحث اول: تحول تاریخی حقوق مصونیت در فرانسه ۷۷

الف) رویهٔ قضایی پیش از سال ۱۹۴۵ در عرصهٔ مصونیت از صلاحیت ۷۷
ب) رویهٔ قضایی پس از ۱۹۴۵ در عرصهٔ مصونیت از صلاحیت ۸۰
۱. نخستین حکم دیوان عالی کشور ۸۱
۲. آرای بعدی دیوان عالی کشور ۸۱
ج) رویهٔ قضایی پیش از ۱۹۴۵ در عرصهٔ مصونیت از عملیات اجرایی ۸۲
د) رویهٔ قضایی پس از ۱۹۴۵ در عرصهٔ مصونیت از اجرا ۸۲
۱. سه رأی عمدهٔ دیوان کشور ۸۳
۱-۱. *Englander* ۸۴
۱-۲. *Clerget* ۸۴
۱-۳. C.A.V.N.O.S. ۸۵
۲. دیگر دعاوی ۸۶
۲-۱. ایپی‌ترید (Ipitrade) ۸۶
۲-۲. لیامکو (Liamco) ۸۷

مبحث دوم: مصونیت اموال ایران از عملیات اجرایی در فرانسه ۸۸

الف) تاریخچه و خلاصه‌ای از دعاوی اورودیف (*Eurodif*) ۸۸
۱. نخستین قرار تأمین خواسته ۹۰
۲. حکم دادگاه پژوهش پاریس ۹۱
۳. درخواست دولت ایران برای صدور قرار تأمین خواسته ۹۱

۴. اولین حکم دیوان کشور فرانسه ۹۲
۵. دومین حکم دیوان کشور فرانسه، مورخ ۱۴ مارس ۱۹۸۴ ..... ۹۳
۶. حکم سال ۱۹۸۶ محکمهٔ پژوهش ورسای ۹۴
۶-۱. توصیف فعالیت مربوط به تولید اورانیوم ۹۴
۶-۲. خطر ورود خسارت جبران‌ناپذیر ۹۷
۷. دعوی فراماتوم (Framatome) ۹۷
۸. سومین حکم دیوان کشور فرانسه ۹۹
ب) تأثیر احکام صادره در قضیهٔ اورودیف در توسعه و تطور حقوق مصونیت در فرانسه ۱۰۱
۱. منشأ و مبنای حقوقی مصونیت در فرانسه ۱۰۲
۲. معیارهای محدود کردن دامنهٔ مصونیت از عملیات اجرایی و چگونگی توصیف اموال ۱۰۷
۲-۱. معیار منشأ و معیار مقصد دارایی‌ها ۱۰۷
۲-۲. گزینهٔ دیوان کشور: معیار سر منشأ وجوه، تخصیص یافتگی به فعالیت‌های تجارتی ۱۰۸
۲-۳. تخصیص و مشکلات آن ۱۱۰
۲-۳-۱. معیار ماهیت وجوه به اضافهٔ ماهیت فعالیت مبنای بروز ادعا ۱۱۰
۲-۳-۲. آیا تولید اورانیوم فعالیتی تجارتی است؟ ۱۱۱
۲-۴. بار دلیل اثبات ماهیت اموال ۱۱۲
۲-۵. سؤالاتی که اورودیف پاسخی به آن‌ها نداده است ۱۱۴
۲-۶. ملاحظات ۱۱۹
مبحث سوم: مصونیت ایران از صلاحیت دادگاه‌های فرانسه ۱۲۶
الف) معیارهای محدود ساختن مصونیت از صلاحیت ۱۲۶
ب) دعاوی مربوط به ایران در زمینهٔ مصونیت از صلاحیت ۱۳۰
۱. دعوی علیه شرکت ملی نفت ایران ۱۳۱
۲. دعوی علیه شرکت ملی گاز ایران ۱۳۳
۳. دعوی علیه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و دیگران ۱۳۴
ج) ملاحظات ۱۳۶
مبحث چهارم: چکیدهٔ بحث در خصوص دعاوی مربوط به ایران در محاکم فرانسه ۱۳۹

فصل سوم: دعاوی مربوط به جمهوری اسلامی ایران در محاکم آلمان فدرال ۱۴۳

مبحث اول: تطور تاریخی حقوق مصونیت در آلمان ۱۴۳

الف) رویهٔ قضایی پیش از ۱۹۴۵ در زمینهٔ مصونیت از صلاحیت ۱۴۳

ب) رویهٔ قضایی پس از ۱۹۴۵ در زمینهٔ مصونیت از صلاحیت ۱۴۶

۱. صلاحیت موسع محاکم آلمان ۱۴۶

۱-۱. صلاحیت به دلیل ارتباط با کشور محکمه (*jurisdiction ratione loci*) ۱۴۶

۱-۲. دعاوی مالی ۱۴۸

۱-۳. دعوی مربوط به سیمان نیجریه ۱۴۹

۲. نقش دادگاه فدرال قانون اساسی (*Bundesvefassungsgericht*) ۱۵۰

۲-۱. اولین حکم دادگاه قانون اساسی ۱۵۲

۲-۲. دعوی علیه امپراتوری ایران ۱۵۳

۲-۳. بررسی آثار و دستاوردهای رأی صادره در دعوی علیه امپراتوری ایران ۱۵۴

ج) رویهٔ پیش از ۱۹۴۵ محاکم آلمان در عرصهٔ مصونیت از اجرا ۱۵۶

د) رویهٔ پس از ۱۹۴۵ محاکم آلمان در عرصهٔ مصونیت از اجرا ۱۵۷

۱. دعوی سیمان نیجریه ۱۵۸

۲. دعوی مشهور دربارهٔ فیلیپین ۱۵۸

۳. خلاصهٔ بحث در باب رویهٔ قضایی آلمان فدرال در دوران پس از جنگ‌جهانی دوم و سؤالات بلاجواب در اوایل دههٔ ۱۹۸۰ ..... ۱۶۲

مبحث دوم: شرح خلاصه‌ای از دعاوی علیه دولت ایران ۱۶۵

الف) دعوی در خصوص وضعیت حقوقی شرکت ملی نفت ایران ۱۶۵

ب) دعوی مربوط به قراردادهای شرکت ملی نفت ایران در خصوص لوله‌های نفت ۱۶۷

ج) دعوی در خصوص درآمدهای شرکت ملی نفت ایران از فروش نفت ۱۶۹

د) تصمیمات محاکم تالی ۱۶۹

هـ) تصمیم دادگاه قانون اساسی آلمان فدرال ۱۷۰

مبحث سوم: آثار دعاوی مربوط به ایران در توسعه و تحول حقوق مصونیت در آلمان ۱۷۲

الف) عرصهٔ مصونیت از صلاحیت (تعقیب) ۱۷۲

۱. معیارهای تحدید مصونیت از تعقیب ۱۷۲

۲. مطالعهٔ تطبیقی ۱۷۳

۳. مصونیت مؤسسات و سازمان‌های دولتی ۱۷۵

۳-۱. کارکرد (*function*) یا ساختار (*structure*) ۱۷۶

۳-۱-۱. دعوی سیمان نیجریه ۱۷۸

۳-۱-۲. دعاوی مربوط به شرکت ملی نفت ایران ۱۷۹

۳-۲. معیارهای تشخیص جدایی مؤسسهٔ دولتی از دولت ۱۸۲

ب) عرصهٔ مصونیت از اجرا (قرارهای تأمین پیش از دادرسی) ۱۸۲

۱. عنصر صلاحیتی ارتباط سرزمینی ۱۸۴

۲. ارتباط واقعی بین دعوی مورد حکم و اموالی که موضوع اقدامات اجرایی است ۱۸۷

۳. توصیف اموال و معیار تشخیص اموال برخوردار از مصونیت ۱۸۸

۴. مالکیت رسمی دارایی‌ها ۱۹۱

۵. زمان تخصیص مال (و توصیف آن) ۱۹۵

۶. بار دلیل برای اثبات تخصیص اموال ۱۹۵

۷. قانون حاکم بر توصیف ۱۹۷

ج) مطالعهٔ تطبیقی در خصوص جواز اقدامات اجرایی علیه اموال دولت ۲۰۱

د) سؤالاتی که آرای مربوط به شرکت نفت پاسخی به آن‌ها نداده است ۲۰۵

مبحث چهارم: نتیجه‌گیری از مطالب فصل سوم ۲۰۷

بخش سوم: دعاوی مربوط به دولت جمهوری اسلامی ایران در محاکم داخلی ایالات متحدهٔ آمریکا

فصل چهارم: تاریخچهٔ حقوق مصونیت در ایالات متحدهٔ آمریکا و دعاوی طرح‌شده علیه دولت ایران و سازمان‌های تابعهٔ آن در دادگاه‌های آمریکا، پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ..... ۲۱۳

مبحث اول: تطور تاریخی حقوق مصونیت در ایالات متحدهٔ آمریکا ۲۱۳

الف) وضعیت مصونیت از صلاحیت، پیش از ۱۹۷۶ ۲۱۳

۱. دعاویِ *Schooner Exchange* و *Pesaro* ۲۱۳

۲. نقش قوهٔ مجریهٔ ایالات متحدهٔ آمریکا ۲۱۵

۳. نامهٔ تیت (*The Tate Letter*) ۲۱۷

۴. دورهٔ پس از نامهٔ تیت ۲۱۹

ب) وضعیت مصونیت از اجرا، پیش از ۱۹۷۶ ۲۲۰

ج) تقنین جامع در خصوص حقوق مصونیت:

قانون مصونیت‌های دولت خارجی مصوب ۱۹۷۶ (FSIA) ۲۲۱

مبحث دوم: نگاهی به پیشینهٔ روابط ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا ۲۲۳

الف) دوران پیش از دستور انسداد اموال و دارایی‌های ایران ۲۲۵

ب) دوران انسداد اموال و دارایی‌های ایران (*The Freeze Period*) ۲۲۶

ادغام برخی دعاوی ایران در دادگاه‌های ناحیه‌ای (*Multidistrict Consolidation*) ۲۲۹

ج) دوران پس از انسداد اموال ایران یا دوران پس از بیانیه‌های الجزایر (۱۹۸۱) ۲۳۱

۱. دعاوی دولت ایران علیه دیگران ۲۳۳

۱-۱. مسئلهٔ شناسایی دولت ایران ۲۳۳

۲. دعاوی دیگران علیه دولت ایران ۲۳۶

فصل پنجم: مصونیت از تعقیب (صلاحیت) *Immunity From Jurisdiction* ۲۳۷

مبحث اول: FSIA به عنوان قانون تعیین‌کنندهٔ حدومرز صلاحیت ۲۳۷

مبحث دوم: مفهوم اعراض از مصونیت یا رضایت به صلاحیتِ محکمه ۲۴۰

الف) مواضع دولتین ایران و ایالات متحده

در قبال شرطِ اعراض از مصونیتِ مندرج در عهدنامهٔ مودت ۲۴۲

ب) تفسیر محاکم آمریکا از شرط اعراض عهدنامه در موارد مربوط به مصونیت از تعقیب ۲۴۶

۱. محاکم ناحیه‌ای که شرط اعراض را قابل اعمال دانستند ۲۴۶
۱-۱. دعوی *American Int'l* (امریکن اینترنشنال) ۲۴۶
۱-۲. *Behring* (بهرینگ) ۲۴۷
۱-۳. الکترونیک دیتا سیستمز کورپوریشن (EDSC) ۲۴۸
۲. آرایی که به مصونیت ایران حکم می‌کنند
و مطابق آن‌ها ایران از مصونیت خود اعراض نکرده است ۲۴۹
۲-۱. دعوی مشایخی ۲۴۹
۲-۲. دعوی شیکاگو بریج
(و تأکید خاص بر الزام راجع به حداقل ارتباطات سرزمینی با کشور محکمه) ۲۴۹
۲-۳. دعاوی برخی گروگان‌ها ۲۵۲
۲-۴. دعوی جعفری ۲۵۳
۳. تصمیمات محاکم پژوهشی ۲۵۴
۳-۱. دعوی هریس ۲۵۴
۳-۲. دعوی برکوویتز ۲۵۵
۳-۳. دعوی فورموست مک. کسون ۲۵۶
مبحث سوم: معیار فعالیت تجارتی ۲۵۷
الف) توصیف یک فعالیت تجارتی و معیار آن ۲۵۹
ب) توصیف اقدامات و فعالیت‌های ایران ۲۶۳
۱. دعاوی مربوط به خرید خدمات یا تجهیزات نظامی برای نیروهای مسلح ۲۶۴
۱-۱. دعوی بهرینگ (*Behring*) ۲۶۴
۱-۲. دعوی مک دانل داگلاس ۲۶۵
۲. دعاوی مربوط به قراردادهای غیرنظامی ۲۶۷
۳. توصیف فعالیت‌های منجر به شبه‌جرم به فعالیت تجارتی ۲۶۷
۴. دعاوی مربوط به مصادره و ملی کردن ۲۶۸
۴-۱. دوران انسداد اموال ایران ۲۶۸
۴-۲. دوران پس از بیانیه‌های الجزایر یا دوران پس از رفع انسداد اموال ایران
(دعوی فورموست مک. کسون) ۲۷۰

مبحث چهارم: بحث تفصیلی دربارهٔ دعاوی گوناگون شبه‌جرم و قضایای مربوط به صدمات شخصی و خسارات وارده بر اموال ۲۷۲

الف) FSIA و دعاوی شبه‌جرم ۲۷۳

ب) دعاوی مربوط به حقوق بشر ۲۷۵

ج) قانون راجع به شبه‌جرم (ـِ ارتکابی علیهِ) تبعهٔ بیگانه (*Alien Tort Statute*) ۲۷۹

د) اصلاحیه‌های ضدتروریستی ۱۹۹۶ و بعدِ وارد بر FSIA ۲۸۲

۱. دعوی فلاتو (Flato) ۲۸۵

۱-۱. واکنش دولت ایران ۲۸۸

مبحث پنجم: خلاصهٔ بحث ۲۸۹

فصل ششم: ارتباط سرزمینی و ابلاغ ۲۹۳

مبحث اول: برخی مشکلات و غوامض ۲۹۳

مبحث دوم: الزام راجع به اثر مستقیم (*direct effect*) ۲۹۶

الف) ریشه‌های آموزهٔ «اثر مستقیم» و تطور آن ۲۹۷

۱. دعوی ولت‌اُور (*Weltover*) ۲۹۸

ب) مسئلهٔ «اثر مستقیم» در دعاوی علیه ایران ۳۰۰

۱. دعاوی شبه‌جرم ۳۰۰

۱-۱. دعویِ *Upton* ۳۰۰

۱-۲. دعویِ *Berkovitz* ۳۰۱

۲. دعاوی قراردادی ۳۰۳

۲-۱. دعوی دیتا سیستمز (Data Systems) ۳۰۳

۲-۲. دعوی هریس (Harris Corp) ۳۰۴

۲-۳. دعویِ *Hawaian Agronomics* ۳۰۵

۲-۴. دعوی شیکاگو بریج (Chicago Bridge) ۳۰۶

۳. دعاوی مصادره‌ای ۳۰۷

۳-۱. دعوی امریکن اینترنشنال گروپ (American International Group) ۳۰۸

۳-۲. دعوی فایزر (*Pfizer*)..... ۳۰۸
۳-۳. دعوی فورموست مک. کسون (*Foremost Mc. Kesson*)..... ۳۰۹
مبحث سوم: الزام راجع به دادرسی منظم و حداقلِ تماس‌های صلاحیتی..... ۳۱۱
الف) مراد از این الزام چیست؟..... ۳۱۱
ب) آیا این الزام در دعاوی مصونیتی رعایت می‌شود؟..... ۳۱۲
ج) آیا بررسی و تحقق الزام مربوط به دادرسی منظم باید جداگانه صورت پذیرد؟..... ۳۱۳
د) دعاوی ایران و مسئلهٔ حداقل تماس‌های صلاحیتی در یک دادرسی منظم..... ۳۱۵
۱. آرای دادگاه‌های ناحیه‌ای..... ۳۱۶
۱-۱. نگرش رأی (*Chicago Bridge*): تماس‌ها باید بین دعوی و کشور محکمه باشد..... ۳۱۶
۱-۲. نگرش رأی فایزر (*Pfizer*): صلاحیت موضوعی ابلاغ = صلاحیت شخصی..... ۳۱۹
۱-۳. نگرش دیتا سیستمز (*Data Systems*): تماس‌های خواهان یا تماس‌های خوانده..... ۳۲۱
۲. آرای صادره از دادگاه‌های پژوهشی..... ۳۲۳
۲-۱. نگرش رأی هریس..... ۳۲۳
۲-۲. نگرش مک. کسون (*Mc. Kesson*)..... ۳۲۴
مبحث چهارم: ابلاغ اوراق قضایی و جریانات دادرسی..... ۳۲۵
الف) روش‌های ابلاغ به موجب FSIA..... ۳۲۶
ب) مراعات و متابعت کامل از این روش‌ها..... ۳۲۸
ج) ابلاغ در دعاوی مربوط به ایران..... ۳۳۰
۱. دوران پیش از دستور انسداد اموال ایران..... ۳۳۰
۱-۱. تصمیمات محاکم..... ۳۳۰
۲. دوران انسداد اموال ایران..... ۳۳۲
۲-۱. ارسال تلکس، روشی جدید برای ابلاغ (*New England Merchants*)..... ۳۳۲
۲-۲. دیگر آرا..... ۳۳۴
۲-۳. عدم مراعات کامل: پست کردن به منزلهٔ ابلاغ است..... ۳۳۵
مبحث پنجم: خلاصهٔ بحث..... ۳۳۷

فصل هفتم: مصونیت از اقدامات اجرایی ۳۳۹

مبحث اول: اعراض از مصونیت در قبال قرارهای تأمین خواسته ۳۴۰

الف) تفاسیر و تصمیمات دادگاه‌ها ۳۴۱

۱. آرایی که حکم به اعراض از مصونیت دادند ۳۴۱

۱-۱. آرای صادره در دعوی دیتا سیستمز (Data Systems) ۳۴۱

۱-۲. دعوی بهرینگ (Behring) ۳۴۲

۲. آرایی که حکم به فقدان اعراض از مصونیت از اجرا دادند ۳۴۴

۲-۱. دعویِ Reading and Bates ۳۴۴

۲-۲. دعویِ E-Systems ۳۴۶

۳. آرایی که حکم به فقدان اعراض از مصونیت دادند،

اما مصونیت ایران را به استناد دستور انسداد اموال ایران رد کردند ۳۴۷

۳-۱. حکم صادره در ۹۶ دعوی (*New England Merchants* و دیگر خواهان‌ها) ۳۴۷

۴. رأی صحیح قابل‌دفاع و برنده کدام است؟ ۳۴۹

۴-۱. در پرتو آرای صادره در دعاوی علیه ایران ۳۴۹

۴-۲. وضعیت مصونیت ایران در پرتو رویهٔ قضایی پس از ۱۹۸۱ ..... ۳۵۱

مبحث دوم: قرارهای ممنوعیت اشخاص (*injunctions*) ۳۵۴

الف) مبنای حقوقی قرارهای ممنوعیت ۳۵۴

ب) برخی نمونه‌های قرارهای ممنوعیت در دعاوی علیه ایران ۳۵۶

۱. رأی Electronic Data Systems ۳۵۶

۲. رأی T.C.S.B. ۳۵۶

۳. رأی فایزر (*Pfizer*) ۳۵۷

مبحث سوم: قرارهای تأمین خواسته (*Prejudgment Attachments*) ۳۵۸

الف) شرایط و الزامات راجع به قرار تأمین خواسته ۳۵۹

ب) آیا این الزامات در دعاوی علیه دولت ایران رعایت شد؟ ۳۵۹

۱. وجوه متعلق به دولت جمهوری اسلامی ایران ۳۶۰

۱-۱. وجوهی که ارتباطی با دعوی مربوط به توقیف نداشت ۳۶۰
۱-۲. وجوه تخصیص‌یافته برای خریدهای نظامی ۳۶۱
۲. وجوه متعلق به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ۳۶۲
۲-۱. تمایز بین دارایی‌های نزد فدرال رزرو بانک و دارایی‌های نزد بانک‌های تجارتی ۳۶۳
۳. دارایی‌های سازمان‌ها و مؤسسات دولتی ایران ۳۶۵
۳-۱. نگرش رأی بهرینگ ۳۶۶
۴. ارزش عملی قرارهای توقیف و احکام قضایی صادره علیه ایران ۳۶۷
مبحث چهارم: خلاصهٔ بحث ۳۷۰

فصل هشتم: آموزهٔ دیگرخود (*Alter Ego*) و نحوهٔ اعمال آن در دعاوی علیه ایران ۳۷۵
مقدمه ۳۷۵
مبحث اول: صلاحیت و مسئولیت (*jurisdiction and liability*) ۳۷۷
الف) صلاحیت (*Jurisdiction*) ۳۷۸
ب) مسئولیت (*Liability*) ۳۷۹
مبحث دوم: دعاوی ایران ۳۸۳
الف) آرای صادره در دورهٔ بحران گروگان‌ها ۳۸۳
۱. دعوی مشایخی ۳۸۳
۲. دعوی دیتا سیستمز (Data Systems) ۳۸۳
۳. امریکن اینترنشنال (American International) ۳۸۵
۴. فورموست مک. کسون (Formost Mc. Kesson) ۳۸۵
ب) دیگر احکام صادره پس از ۱۹ ژانویهٔ ۱۹۸۱ ۳۸۷
۱. آرایی که قاعدهٔ جدایی مؤسسه از دولت متبوع وی را مورد تأیید قرار دادند ۳۸۸
۲. آرایی که حجاب شخصیت حقوقی را خرق کردند ۳۹۱
۲-۱. دعوی میدوز (Meadows) ۳۹۱
۲-۲. دعوی کلامازو (Kalamazoo) ۳۹۲
مبحث سوم: خلاصه ۳۹۳

بخش چهارم: ملاحظات و نتیجه‌گیری

فصل نهم: ملاحظات و بررسی‌های تطبیقی و تحلیلی ۳۹۹

مبحث اول: ملاحظاتی در باب مصونیت ایران از تعقیب ۳۹۹

الف) در خصوص شرط اعراض از مصونیت از صلاحیت ۳۹۹

ب) دربارهٔ توصیف فعالیت‌ها به عنوان فعالیت تجارتی ۴۰۳

۱. خریدهای نظامی یک فعالیت تجارتی است
(معیار ماهیت فعالیت به جای معیار هدف فعالیت) ۴۰۳

۲. توصیف ملی کردن به عنوان فعالیت تجارتی ۴۰۵

۳. تحت صلاحیت قرار دادن دعاوی بین‌الدولی ۴۱۲

۴. دعاوی قراردادی غیرنظامی ۴۱۳

ج) دعاوی شبه‌جرم ۴۱۴

۱. مطالعهٔ تطبیقی ۴۱۴

۲. مبنای حقوقی زوال مصونیت ۴۲۰

مبحث دوم: ملاحظاتی در باب ارتباط سرزمینی و ابلاغ ۴۲۲

الف) دربارهٔ الزام راجع به تأثیر مستقیم (*direct effect*) ۴۲۲

۱. پیش‌بینی‌پذیریِ فراخوانده شدن به دادگاه‌های آمریکا ۴۲۳

۲. نگرش راجع به خسارات مالی (*The Financial Loss Approach*) ۴۲۴

۳. آیا باید امر حقوقی قابل‌اهمیتی در ایالات متحدهٔ آمریکا اتفاق افتد؟ ۴۲۶

۴. آیا رویکرد متخذه در دعاوی ایران فقط مختص دعاوی ایران است؟ ۴۳۰

ب) معیار حداقل تماس‌های صلاحیتی (*Minimum Jurisdictional Contacts*) ۴۳۲

ج) آثار و تبعات تصمیمات متخذه در دعاوی ایران،
در خصوص الزام ارتباط سرزمینی در عرصهٔ حقوق بین‌الملل ۴۳۵

د) دربارهٔ ابلاغ اوراق و جریانات دادرسی ۴۳۹

مبحث سوم: ملاحظاتی در باب مصونیت اموال دولت ایران از عملیات اجرایی ۴۴۵

الف) تصمیمات محاکم در خصوص شرط اعراض از مصونیت عهدنامهٔ مودت..... ۴۴۵
۱. آرایی که حکم به اعراض از مصونیت از اجرا دادند..... ۴۴۵
۲. آرایی که حکم به فقدان اعراض از مصونیت دادند،
ولی مصونیت ایران را به استناد دستور انسداد اموال ایران رد کردند..... ۴۴۸
۳. آرایی که حکم به فقدان اعراض از مصونیت از اجرا دادند..... ۴۵۱
ب) دربارهٔ قرارهای منع اشخاص (*Injunctions*)..... ۴۵۳
۱. دیدگاه قوانین داخلی ایالات متحدهٔ آمریکا..... ۴۵۳
۱-۱. قانون مصونیت ایالات متحدهٔ آمریکا (FSIA)..... ۴۵۳
۱-۲. رویهٔ قضایی ایالات متحدهٔ آمریکا..... ۴۵۵
۱-۲-۱. نگرش سخت‌گیرانه (متابعت دقیق)..... ۴۵۵
۱-۲-۲. نگرش توأم با تساهل و تسامح..... ۴۵۷
۲. دیدگاه حقوق بین‌الملل..... ۴۵۹
ج) دربارهٔ قرارهای تأمین خواسته..... ۴۶۳
۱. توصیف و طبقه‌بندی اموال..... ۴۶۳
۱-۱. دعویِ Data Systems..... ۴۶۳
۱-۲. امریکن اینترنشنال..... ۴۶۵
۱-۳. بهرینگ (*Behring*)..... ۴۶۷
۲. ارتباط بین مال مورد نظر برای توقیف و فعالیت تجارتیِ منشأ بروز دعوی..... ۴۶۹
۲-۱. مطالعه و بررسی تطبیقی دربارهٔ این ارتباط..... ۴۷۰
۳. دربارهٔ توقیف وجوه بانک مرکزی..... ۴۷۱
مبحث چهارم: ملاحظاتی در باب مؤسسات، سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی و آموزهٔ دیگرخود (*Alter Ego*)..... ۴۷۴
الف) حقوق بین‌الملل..... ۴۷۴
ب) دعاوی مطروحه علیه ایران..... ۴۷۸
مبحث پنجم: چکیدهٔ نظرات دربارهٔ دعاوی مطروحه علیه ایران در ایالات متحدهٔ آمریکا..... ۴۸۴

فصل دهم: چکیده و نتیجه‌گیری از مطالب فصول قبل ۴۸۷

مبحث اول: نگاه تطبیقی به آرای مصونیت صادره در دعاوی مربوط به ایران، در محاکم آلمان، فرانسه و ایالات متحدهٔ آمریکا ۴۸۷

مبحث دوم: نتیجه‌گیری‌های کلی ۴۹۵

مبحث سوم: نتیجه‌گیری نهایی ۴۹۸

منابع ۵۰۵

یادداشت مؤلف بر متن فارسی

انقلاب اسلامی ایران و رویدادهای پس از آن در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی تحولات گوناگون و گاه جدی و ژرفی را رقم زده است که حقوق بین‌الملل عمومی، دادرسی‌ها و داوری‌های بین‌المللی از همین جمله‌اند. برای مثال، خروج دسته‌جمعی چندهزارنفری اتباع نظامی و غیرنظامی ایالات متحدهٔ آمریکا از ایران در ماه‌های پیش از بهمن ۱۳۵۷ و متعاقباً حادثهٔ تصرف سفارت سابق ایالات متحده در آبان ۱۳۵۸، به وسیلهٔ عده‌ای از دانشجویان پیرو خط امام، باعث طرح و اقامهٔ صدها فقره دعوی از جانب اشخاص حقیقی و حقوقی آمریکایی علیه دولت نوپای جمهوری اسلامی ایران عمدتاً در دادگاه‌های آمریکا و بعضاً اروپا و صدور قرارهای تأمین خواستهٔ متعددی علیه اموال و دارایی‌های دولت ایران شد که سر به میلیاردها دلار می‌زد.

دولت جمهوری اسلامی ایران و وکلای مدافع وی، در محاکم اروپایی، به اصل مصونیت دولت‌ها (State Immunity یا Sovereign Immunity) که از اصول بنیادین و جاافتادهٔ حقوق بین‌الملل عرفی است استناد کردند و، در محاکم ایالات متحده، علاوه بر تمسک به حقوق بین‌الملل عرفی، بر مبنای تعهدِ عهدنامه‌ایِ مندرج در بند ۴ مادهٔ ۱۱ عهدنامهٔ مودت بین ایران و ایالات متحده، از دادگاه‌ها خواستند تا با احترام به اصل مصونیت، از هرگونه تعرض به حاکمیت، اموال و دارایی‌های ایران خودداری کنند. محاکم مزبور، به‌ویژه محاکم آمریکا، نیز ضمن قبول برخی مطالب ایران، و

مخصوصاً این استدلال ایران که بند ۴ مادهٔ ۱۱ عهدنامهٔ مودت حاوی حق و تعهد متقابل دولتین متعاهدین به رعایت مصونیت دو دولت در قلمرو تقنینی ـ قضایی ـ اجرایی دولت مقابل است، با تمهیدات مختلفْ مصونیت ایران را زیر پا می‌نهادند.

حجم سنگین آرای صادره راجع به مصونیت ایران که به محرومیت ایران از دسترسی به اموال خود طی چند سال اول پس از بهمن ۱۳۵۷ منجر شد، و بر آموزهٔ در حال تطور مصونیت دولت‌ها اثراتی جدی گذاشت، نگارنده را بر آن داشت تا طی تحقیقی آرای مزبور و تأثیرات آن بر آموزهٔ مصونیت را مورد بررسی و تحلیل علمی و حقوقی قرار دهد. این تحقیق به صورت رسالهٔ دکتری نگارنده در دانشکدهٔ حقوق دانشگاه لووان لانو بلژیک صورت نهایی به خود گرفته و در اردیبهشت ۱۳۷۸، تحت راهنمایی پروفسور ژو ورهوون (Joe Verhoeven)، استاد نام‌آور حقوق بین‌الملل، با موفقیت از آن دفاع شده است.

چون در ادبیات حقوقی کشور عزیز ما در خصوص دکترین مصونیت دولت‌ها آثار قابل‌توجه چندانی وجود ندارد، راقم این سطور بر آن شد رساله را خود به فارسی برگرداند و آن را در اختیار جامعهٔ حقوقی کشور قرار دهد. نویسنده در این کتاب کوشیده است اولاً تصویر روشن و کاملی از آموزهٔ مصونیت، تاریخ تحول و مبانی حقوقی آن در حقوق بین‌الملل و در کشورهای غربی، که زادگاه، محل نشو و نما و تطور این اصل بوده، به دست دهد. ثانیاً تمامی آرا و تصمیمات صادره در دادگاه‌های اروپایی و آمریکایی را، تا مقطع زمانی اول سال ۱۹۹۹، در خصوص مصونیت قضایی دولت ایران و سازمان‌ها و مؤسسات تابعهٔ آن و اموال آن‌ها، در دعاوی مدنی، جمع‌آوری کند، مورد بررسی و تحلیل بی‌طرفانه و تطبیقی قرار دهد و نقش آرا و تصمیمات یادشده در روند تطور حقوق بین‌الملل مصونیت را نشان دهد. در متن فارسی که ترجمهٔ وفادار و، انشاءالله، روان و قابل‌فهمی از متن اصلی انگلیسی است مؤلف سعی کرده تا کتاب را با توجه به دو تحول بسیار مهم در عرصهٔ حقوق بین‌الملل مصونیت، یعنی «کنوانسیون سازمان ملل متحد در خصوص مصونیت قضایی دولت‌ها و اموال آن‌ها» (Unnited Nation's Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property) مصوب دوم دسامبر ۲۰۰۴ (دوازدهم آذر ۱۳۸۳ ه.ش.)، که بسیاری

از کشورها، از جمله چند کشور اروپایی، عضو این کنوانسیون شده و خوشبختانه کشور ما هم در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۷ آن را تصویب نموده است، و نیز «رأی بسیار مهم دیوان دادگستری بین‌المللی صادره در دعوی مصونیت بین آلمان و ایتالیا» (*Jurisdictional Immunities of States*, (*Germany v. Italy*), International Court of Justice, Judgment of 3 February 2012, General List no. 143) روزآمد سازد. بررسی و تحلیل آرا و تصمیمات مصونیتی صادره در دعاوی مربوط به دولت جمهوری اسلامی ایران در سه کشور آلمان غربی (ـِ سابق)، فرانسه و ایالات متحدهٔ آمریکا، به شرح منعکس در این اثر، نشان می‌دهد که محاکم غربی، وقتی پای منافع ملی عمدهٔ کشورشان در میان باشد، تا چه حد و چگونه اصول جاافتادهٔ حقوق بین‌الملل را تعبیر، تفسیر و در دعاوی علیه کشوری که آن را در زمرهٔ دولت‌های کاملةالوداد نمی‌دانند اعمال می‌کنند.

امید است این اثر مورد توجه جامعهٔ معظم و فرهیختهٔ علم، فن و هنر حقوق کشور، اعم از اساتید، قضات، وکلای دادگستری، حقوق‌دانان، دانشجویان حقوق و علوم سیاسی و ارباب فضل و دانش، قرار گرفته و ایشان نقدهای خود بر کتاب و کاستی‌های آن را در اختیار نگارنده قرار دهند.

تهران، اسفند ۱۴۰۲

اسدالله نوری

بخش اول

کلیات راجع به آموزهٔ مصونیت دولت‌ها در نظر و عمل

فصل اول

آموزهٔ مصونیت دولت‌ها و تطور تاریخی آن تا دههٔ ۱۹۷۰

مبحث اول: دیباچه

برای برآوردن مقاصد این تحقیق در ابتدا لازم است برخی واژه‌های کلیدی نظیر صلاحیت (jurisdiction) و مصونیت دولت‌ها (state immunity or sovereign immunity) تعریف شود. صلاحیتْ مجلا و مظهر حاکمیت و سلطهٔ یک دولت است.[۱] اصطلاح صلاحیت دولت‌ها (juridiction des etats) در زبان فرانسه به قدرت فراگیر و سلطه‌ای که یک دولت در سرزمین خود یا عرصهٔ معین دیگری دارد اطلاق می‌شود.[۲] در چارچوب یک دعوی طرح‌شده در یک دادگاه داخلی بیگانه، علیه

1. Bowett, D.W., "Jurisdiction: Changing Patterns of Authority Over Activities and Resourses", *British Yearbook of International Law*, 1982, p. 1.

2. *Dictionaire de la terminologie du droit international*, publie sous le Patronage de l'Union Academic International, Sirey, 1960 (pre'face de J. Basdevant), pp. 354-357.

به نقل از Brownlie, Ian, *AIDI*, vol. 62, I, 1987, at p. 14 که معانی مختلفی برای واژهٔ juridiction ذکر نموده است. همچنین در چاپ‌های متعدد *Black's Law Dictionary* و *Farouqi's Law Dictionary, English-Arabic*, Libraire du Liban Publishers, 5th, ed. 2008, p. 394. (سلیمان فاروقی، المعجم القانونی، انکلیزی ـ عربی)، ذیل واژهٔ Jurisdiction معانی گسترده‌ای همچون سلطهٔ قضایی، قدرت حکم و فصل خصومت، حق استفاده از قدرت رسمی برای اخذ تصمیم حقوقی و حیطه‌ای که این حق در آن وجود دارد، اقتدار، قدرت، اختیار و صلاحیت قضایی ذکر شده است. با توجه به معانی گستردهٔ این کلمه در زبان‌های انگلیسی و فرانسه، می‌توان گفت که معادل فارسی صلاحیتْ حامل کاملی برای بار معنایی مزبور نیست.

یک دولت خارجی، منظور از صلاحیتْ (jurisdiction or competence) اقتدار یا صلاحیت قضایی آن محکمه برای حل‌وفصل آن دعوی از طریق دادرسی است.[۳] این صلاحیت قضایی همچنین سایر اقسام صلاحیت را که لزوماً طبع قضایی ندارند، از قبیل اقدامات اجرایی یا اداری که گاه به وسیلهٔ محکمه و گاه به وسیلهٔ نیروهای انتظامی و دیگر مراجع اداری صورت می‌پذیرد، دربر می‌گیرد.[۴] نیز مراد از دکترین مصونیت دولت‌ها آن است که کشور محکمه نه صلاحیتی دارد و نه، اگر صلاحیتی داشته باشد، می‌تواند آن را در خصوص دولت خارجی که خوانده واقع شده است اعمال نماید.

به عبارت دیگر، ایراد مصونیت دولتْ مانع محاکم داخلی یک کشور از احراز و اعمال صلاحیت بر یک دولت خارجی و اموال وی می‌شود.[۵] محکمه نمی‌تواند بر خلاف میل دولت خارجی وی را وادارد که طرف یک دعوی مطروح علیه وی یا تشریفات جهت توقیف اموال تحت سلطه، تصرف یا مالکیت وی شود.[۶] لهذا، همان‌گونه که بسیاری گفته‌اند[۷]، مصونیتْ از صلاحیت محکمهٔ داخلی است و نه از مسئولیت حقوقی، و دولت خارجی می‌تواند از این مصونیت اعراض و در قبال دعوی از خود دفاع کند. مفهوم مصونیت تمامی تشریفات قضایی از جمله تحقیق، استماع، بررسی مدافعات، صدور حکم و اقدامات لازم برای اجرای حکم را دربر می‌گیرد.[۸]

دو اصطلاح مصونیت پادشاه یا فرمانروای یک کشور (sovereign immunity) و مصونیت دولت (state immunity) تقریباً به طور مستمر مترادفاً به کار برده می‌شوند.

3. Sucharitkul, S., Special Rapporteur, "Preliminary Report on Jurisdictional immunities of States and their Property", *Yrbk. ILC.*, (1979), vol. II, Part I. p. 227, at p. 238.

4. Sucharitkul, S., "Second Report on Jurisdictional Immunities of States and their Property", *Yrbk. ILC.*, (1980), vol. II. Paer I. p. 199, at p. 206.

5. Sucharitkul, S., "Immunities of Foreign States Before National Authorities", *Recueil des Cours*, 1979, Tome 149, p. 85, at p. 95.

۶. سوشاریتکول، پیشین، گزارش دوم، ذکرشده در پانوشت ۴، ص ۲۱۶.

۷. همچون براونلی در کتاب بسیار معروفش یعنی:

Brownlie, Ian, *Principles of Public International Law*, 4th. ed. 1990, pp. 323 & 340.

و گزارش عالمانهٔ او، چاپ‌شده در سالنامهٔ انستیتوی حقوق بین‌الملل، به نشانی زیر:

Brownlie, I., Contemporary Problems Concerning the Jurisdictional Immunities of States", Preliminary Report, *AIDI*, vol. 62, T. I. p. 7, at p. 18.

۸. سوشاریتکول، پیشین، پانوشت ۳، ص ۲۳۸.

از حیث نظری این دو مفهوم از یکدیگر متمایزند. اصطلاح اول، در معنای مضیق آن، ناظر بر مصونیتی است که شخص پادشاه یا رئیس یک کشور در هنگام حضور در سرزمین کشوری دیگر از آن برخوردار است. نی‌بوایه (Niboyet)، حقوق‌دان فرانسوی[۹]، معتقد بود فقط در این مورد است که مصونیت به معنای دقیق آن مصداق پیدا می‌کند، چرا که مصونیت به خاطر شأن و سِمَت پادشاه، رئیس کشور یا مأمور دیپلماتیک، به‌رغم صلاحیت سرزمینی کشور میزبان، اعطا می‌شود. سایر اقسام مصونیت از مصادیق مصونیت به معنای دقیق کلمه نیستند، بلکه عبارتند از نمونه‌های عدم صلاحیت ذاتی محکمه. برای مثال، وقتی یک اقدام اداری کشور خارجی در محضر یک دادگاه حقوقی فرانسوی موضوع اختلاف است، مسئله خارج از حیطهٔ صلاحیتی آن محکمه قرار خواهد داشت، نه به لحاظ اعمال اصل مصونیت دولت‌ها، بلکه به این دلیل که محاکم فرانسوی اساساً فاقد صلاحیت در رسیدگی به این قبیل دعاوی هستند. به خاطر این خلط مبحثْ اکثریت نویسندگان همچنان مصونیت دولت‌ها را مانند مصونیت پادشاه یا رئیس کشور خارجی تلقی می‌کنند، به‌رغم این‌که مصونیت رئیس کشور خارجی با مصونیت مأموران دیپلماتیک بیشتر قابل مقایسه است تا با مصونیت دولت یا مؤسسات دولتی.[۱۰]

مصونیت دولت‌ها حجم عظیمی از نوشته‌ها و مقالات حقوق بین‌الملل را به خود اختصاص داده و موضوع احکام فراوانی از محاکم کشورهای مختلف شده است.[۱۱]

9. NIboyet, J.P., "Immunite' de Juridiction et incompetence d'attribution", Rev. crit. d.i.p., XXXIX-1950, pp. 139 et.seq.

ولی باید گفت با توجه به این‌که منبع اساسی حقوق مصونیت آرای محاکم داخلی است و بسیاری از دادگاه‌های داخلی هم در آرای خود موارد فقد صلاحیت در خصوص دعوی مطروحه علیه دولت خارجی را از مصادیق مصونیت، و نه آن‌چنان که نی‌بوایه معتقد است از مصادیق عدم صلاحیت ذاتی، می‌دانند، تفکیک نی‌بوایه بیشتر یک ظرافت فکری و باریک‌اندیشی عالمانه است و آثار عملی چندانی ندارد.

10. Sinclair, Sir Ian, "The Law of Sovereign Immunity, Recent Developments", *Recueils des Cours*, T. 167 (1980, II), p. 115, at p. 197.

۱۱. برای گزیده‌ای از کتابشناسی راجع به مصونیت دولت‌ها، اعم از کهنه و نو، ن.ک.: براونلی، پیشین، پانوشت ۷، ص ۳۲۶–۳۲۷ و Rousseau, Charles, *Droit International Public*, Tome IV. 1980, pp. 8-9.

ادبیات مصونیت آن‌چنان گسترده است که یکی از عالمان حقوق بین‌الملل، هیرش لاترپاخت، معتقد بود که حجم مزبور عنصری از تصنع را وارد عرصهٔ حقوق بین‌الملل عمومی کرده است. ن.ک.:

Lauterpacht, H., "The Problem of Jurisdictional Immunities of States", *BYIL*., 28 (1951), p. 220.

درواقع، در روند مستمر توسعه و تطور حقوق بین‌الملل، کمتر موضوعی از حیث غموض و گسترش قابل مقایسه با موضوع مصونیت دولت‌هاست.[۱۲]

مصونیت دولت‌ها بنا به طبع و محتوای خود به چند دسته تقسیم می‌شود.[۱۳] لیکن در رسالهٔ حاضر منظور ما مصونیت یک دولت خارجی در دعوایی مدنی یا مصونیت اموال وی در قبال اقدامات اجرایی است که در محضر یا زیر نظر محکمهٔ کشور ثالثی علیه وی طرح شده است.[۱۴]

مبحث دوم: مصونیت و صلاحیت (competence)

الف) رابطهٔ مصونیت و صلاحیت

هنگامی که دعوایی علیه یک دولت خارجی، یا دعوایی که واجد یک یا چند عنصر بین‌المللی است، در دادگاهی داخلی اقامه می‌شود، اولین مسئله‌ای که باید مورد بررسی و اخذ تصمیم واقع شود صلاحیت محکمه‌ای است که از او خواسته شده به دعوی واجد عنصر بین‌المللی رسیدگی یا علیه دولت خارجی مبادرت به صدور حکم کند یا اقدامات اجرایی و یا سایر تدابیر محدودکننده را در خصوص اموال دولت مزبور به عمل آورد. این‌جاست که مسئلهٔ صلاحیت بین‌المللی (international jurisdiction) کشور محکمه مطرح می‌شود و قاضی باید به این سؤال مقدماتی پاسخ دهد که آیا به طورکلی نظام قضایی کشور متبوعش صالح به رسیدگی به دعوی مطروحه به نام کشورش می‌باشد یا نه.[۱۵]

۱۲. سوشاریتکول، پیشین، پانوشت ۵، ص ۹۳.

۱۳. همان، ص ۱۱۵-۱۲۱.

۱۴. اکثر آرایی که در ایالات متحدهٔ آمریکا در قضایای مصونیت علیه دولت جمهوری اسلامی ایران صادر شده از کلمات state immunity و sovereign immunity مترادفاً استفاده نموده‌اند.

۱۵. ن.ک.: Mayer, P., *Droit international prive*, 5th. ed. Ed. Monchrestien, 1994, no. 277. که در آن نویسنده صلاحیت بین‌المللی یا صلاحیت عام محاکم فرانسه را در مقابل صلاحیت داخلی یا صلاحیت خاص محاکم مزبور مورد بحث قرار می‌دهد.

صلاحیت بین‌المللی[۱۶] یک محکمهٔ ملی از صلاحیت داخلی آن کاملاً متمایز است. وقتی دعوایی دارای یک یا چند عنصر بین‌المللی، از قبیل تابعیت خارجی یک یا هر دو طرف دعوی، اقامه می‌گردد یا یک دولت خارجی و یا مؤسسات دولتی تابعهٔ آن خواندهٔ دعوی واقع می‌شوند، مسئلهٔ صلاحیت بین‌المللی آن محکمهٔ ملی رخ می‌نماید. صلاحیت بین‌المللی که اغلب با حقوق دیگر کشورها هم ارتباط دارد معمولاً به وسیلهٔ محکمه، بر مبنای قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی قابل اعمال در کشور محکمه، تعیین می‌شود.[۱۷] هر کشوری از طریق تقنین، رویهٔ قضایی یا وسایل دیگر، مانند قواعد مربوط به تعارض قوانین، آن دسته از دعاوی واجد عناصر فراسرزمینی را که می‌تواند به دست محاکم آن کشور مورد رسیدگی قرار گیرد مشخص می‌کند.[۱۸] قواعد تعارض قوانین یک کشور ممکن است در دعوی خاصی اصول حقوق بین‌الملل عمومی را حاکم بر دعوی تشخیص دهند و خود را فاقد صلاحیت بدانند و یا، با وجود داشتن صلاحیت، به حکم قانون حاکم یعنی اصول حقوق بین‌الملل عمومی ملزم باشند از اعمال صلاحیت خودداری کنند. در دعاوی مربوط به مصونیت به خاطر این‌که عنصری بین‌المللی، یعنی خوانده واقع شدن یک دولت خارجی، مطرح است، مسئلهٔ صلاحیت بین‌المللی یا دامنهٔ تسری اقتدار و حاکمیت کشور محکمه بروز خواهد نمود. به عبارت دیگر هر دعوی در خصوص مصونیت باعث طرح مسئلهٔ صلاحیت بین‌المللی کشور محکمه می‌شود، ولی همهٔ دادرسی‌هایی که در آن‌ها صلاحیت بین‌المللی کشور محکمه مطرح می‌شود، لزوماً دربردارندهٔ موارد مصونیت دولت‌ها نیستند، چرا که ممکن است خواندهٔ دعوی نه یک دولت خارجی بلکه یک شخص حقوق خصوصی باشد. بنابراین، باید مصونیت از صلاحیت کشور

16. international jurisdiction or competence, compe'tence d'attribution, international zusandigkeit.

ن.ک.:

Rigaux, F., *Droit International Prive*', Tome I, 1987, no. 171 (Tome II, Rigaux et Fallon, M., 1993).

۱۷. ن.ک.: مایر، پیشین، پانوشت ۱۵، شماره‌های ۲۷۶-۲۸۲.

۱۸. برای آشنایی بیشتر با روش‌های مختلف احراز صلاحیت بین‌المللی ن.ک.:

Fragistas, C.N., "La competence international en droit prive' ", *Recueil des Cours*, vol. 104 (1961 III), pp. 159-271, at pp. 205 et.seq.

محکمه را از صلاحیت بین‌المللی آن کشور متمایز دانست.[۱۹] مصونیت بر ملاحظات متعددی استوار می‌شود و دستهٔ خاصی از خواندگان یعنی دولت‌های خارجی، مسئولان و مقامات ذی‌ربط و گاه مؤسسات تابعهٔ آنان را از صلاحیت محاکم داخلی یک کشور معاف می‌سازد، یا به خاطر اوصاف خوانده یا سِمَت شخص مربوطه، یا به خاطر ماهیت عملی که منشأ بروز دعوی است.

در حالی که قواعد ناظر بر مصونیت دولت‌ها بخشی از حقوق بین‌الملل عمومی است، قواعد ناظر بر تعیین صلاحیت بین‌المللی یک کشور معمولاً جزئی از قوانین داخلی آن کشور را تشکیل می‌دهد.[۲۰] با این حال، از آن‌جا که در دعاوی علیه دول

19. Steinberger, "State immunity", *Encyclopedia of Public International Law*, (R. Bernhaard *et.al.*, eds., 1987), vol. 10, p. 428; Paussmayer, C.H., "German Court Practice on Sovereign Immunity with special Reference to Current Trends in the Federal Republic of Germany", *German Yearbook of International Law*, vol. 25 (1982), p. 417, at p. 429; Shaumann, W. & Habscheid, W., "Die immunitat Auslandischer Staaten nach Volkerrecht und Deutschen Zivilprozessreccht (The Immunity of Foreign States According to Public International Law and to German Procedural law), BerDGVR (1968).

(مصونیت دول خارجی بر طبق حقوق بین‌الملل عمومی و قانون آیین دادرسی آلمان) چاپ‌شده در:
8 *Ber DGVR* (1968), pp. 304-305.

۲۰. Pauschameyer، همان، ص ۴۲۹. مع‌هذا باید گفت که حقوق بین‌الملل عمومی بر دامنهٔ صلاحیت بین‌المللی کشورها محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند، زیرا همان‌گونه که یکی از معروف‌ترین متخصصان امر صلاحیت بین‌المللی کشورها می‌گوید:

> قوانین به قدر و در حد حاکمیت دولتی که آن را به مورد اجرا می‌گذارد قابل اعمال است و نه بیشتر. همچنین هیچ قانون‌گذاری قصد اعمال قوانینی را که قابل اعمال و اشتمال بر اشخاص، موضوعات، وقایع و اعمالی که خارج از حیطهٔ حاکمیت او قرار می‌گیرند ندارد. این یک اصل و حتی می‌توان گفت یک بداهت جهان‌شمول است.

Mann, F.A., "The Doctrine of International Jurisdiction Revisited After Twenty Years", *Recuil des Cours*, 1984 III, Tome 184, p. 8, at p. 20; Sucharitkul, 3rd. Rep. *YB. ILC*., 1981, vol. II, I, AT p. 131.

همان‌گونه که لرد راسل (Lord Russel) در دعوی *Queen v. Jameson* (به نقل از Mann در همین مأخذ) در ۱۸۹۶ مقرر داشت، و پس از آن مکرراً در ادبیات حقوق بین‌الملل مورد تأیید قرار گرفته، یک دولت نمی‌تواند قوانین خود را «نسبت به بیگانگان در خصوص اعمال انجام‌یافته توسط آنان که خارج از حیطهٔ تقنینی آن کشور قرار می‌گیرد اعمال نماید».

در دعوی معروف لوتوس (*S.S. Lotus*, P.C.I.J. Series A. no. 10 (1927)) دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری تأیید نمود که صلاحیت اجرایی ترکیه که از صلاحیت تقنینی آن کشور نشئت می‌گرفت با مقررات حقوق بین‌الملل سازگاری دارد. در این باره همچنین ن.ک.: باوت، پیشین، پانوشت ۷، ص ۲۹۸ و بعد.

←

خارجیْ شخصیت دولت خوانده می‌تواند همچون مانعی بر سر احراز صلاحیتی که در مواردی غیر از خوانده بودن دولت خارجی قابل اعمال می‌بود رخ نماید، مسائل مرتبط با صلاحیت بین‌المللی کشور محکمه در برخی موارد با مسائل مربوط به مصونیت‌های قضایی دول خارجی خلط شده است.[۲۱]

صلاحیت باید بر مبانی موجهی استوار شود. بارزترین وجه صلاحیت یک کشور صلاحیت سرزمینی است. درواقع اصل صلاحیت سرزمینی، به‌ویژه در خصوص قضایای مدنی، بنیادی‌ترین اصل حاکم در زمینهٔ صلاحیت دولت‌هاست.[۲۲] لیکن برای ایجاد صلاحیت اصول دیگری هم وجود دارد، از قبیل اصل تابعیت و اصل حمایت (protective principle) که برای مثال به دولتی که اسکناس یا دیگر اسناد رسمی وی در خارج از مرزهایش مورد جعل قرار گرفته حق می‌دهد مرتکبان چنان جعلی را، حتی اگر اتباع کشور دیگری باشند، مورد تعقیب کیفری و مجازات قرار دهد. از اصل جهان‌روایی صلاحیت (universal principle) نیز باید نام برد که به استناد آن کشوری که کشتی حامل مظنونان به دزدی دریایی در سواحل آن پهلو گرفته می‌تواند مظنونان مزبور را مورد تعقیب کیفری قرار دهد. اصول یادشده بر تأسیسات و مفاهیم حقوقی، ارتباطات و علقه‌های مختلفی از قبیل نظم عمومی، منافع عمومی، ملاحظات اقتصادی و مفهوم اعتباری تابعیت مبتنی است.[۲۳]

لیکن بعضی از حقوق‌دانان بر این نظرند که کارکرد حقوق بین‌الملل در تنظیم و تنسیق صلاحیت محاکم داخلی یا حداقلی است، چرا که دعاوی اکثراً بین اشخاص حقوق خصوصی درمی‌گیرد و محکمه با توسل به مقررات تعارض قوانین قانون انسب را ــ و نه لزوماً قانون کشور محکمه را ــ اعمال می‌نماید:

Jennings, "The Limits of State Jurisdiction", *Nordisk Tidsskrift for International Ret* 32 (1962), pp. 210-211.

و یا این‌که تأثیر مزبور در حدود صفر است، زیرا صلاحیت مدنی به شناسایی و اجرای احکام خارجی منجر می‌شود که معمولاً به وسیلهٔ مقررات حقوق بین‌الملل خصوصی سامان می‌پذیرد. برای این نگرش ن.ک.:

The Conflict of Laws, (2nd Morris. Ed. 1980), pp. 404-405.

۲۱. ریگو، پیشین، پانوشت ۱۶، ص ۱۲۱.

۲۲. باوت، پیشین، پانوشت ۱، ص ۴؛ سوشاریتکول، پیشین، پانوشت ۲۰، ص ۱۳۱؛

Bernard, H., & Oxman, "Jurisdiction of States" in: *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Bernhardt, R., vol. 10, p. 77, at p. 280.

۲۳. باوت، پیشین، پانوشت ۱، ص ۴؛ سوشاریتکول، پیشین، پانوشت ۳، ص ۱۳۰.

Bernard, H., & Oxman, "Jurisdiction of States" in: *Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Bernhardt, R., vol. 10, p. 77, at p. 280.

از آن‌جا که هر کشوری در تنظیم قواعد مربوط به صلاحیت، از جمله صلاحیت بین‌المللی، خودمختار است،[۲۴] و تنظیم و تصویب قواعد یادشده در پاسخ به نیازها و مقتضیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن کشور طراحی می‌شود، پیدایش تعارض و ناهمگونی در زمینهٔ مسائل و مصادیق صلاحیت کاملاً محتمل است.[۲۵] این تعارضات اغلب منجر می‌شود به درازدامنی یک یا چند صلاحیت ملی که آن هم باعث بروز صلاحیت‌های موازی می‌شود.[۲۶] هدف این تحقیق نیست که قواعد حقوق بین‌المللی هر کشور را، که به معضل تعارض یا توازی صلاحیت‌ها ناظر است، به‌تفصیل مورد مطالعه قرار دهد. لیکن در پرتو مطالب پیش‌گفته می‌توان به‌راحتی استنتاج کرد که پیش از آن‌که مسئلهٔ مصونیت قضایی یک دولت خارجی مطرح شود، باید مبنایی حقوقی برای اعمال صلاحیت کشور محکمه بر دولت خارجی خواندهٔ دعوی یا اموال وی وجود داشته باشد. درنتیجه بین صلاحیت احرازشدهٔ کشور محکمه و تعهد وی دایر بر تعلیق یا خودداری از اعمال صلاحیت مزبور، یا به عبارت دیگر اعطای مصونیت قضایی به کشور خوانده، نسبتی وجود دارد.

اگرچه مفاهیم صلاحیت و مصونیت در ارتباط تنگاتنگ با یکدیگرند، چون فقدان صلاحیت همان نتیجه‌ای را به بار می‌آورد که از اعطای مصونیت قضایی به کشور خوانده حاصل می‌شود، ولی این دو مفهوم از یکدیگر متمایزند. به عبارت دیگر، در پرتو بسیاری از آرای صادره می‌توان گفت که وجود صلاحیت شرط لازم برای بروز مسئلهٔ مصونیت است. اگر مطابق قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی کشور محکمه صلاحیتی وجود نداشته باشد، مسئلهٔ مصونیت منتفی می‌شود. به همین دلیل است

24. *YB. ILC.*, 1983, II, II, p. 26, Para. 5.

۲۵. سوشاریتکول، گزارش سوم، پیشین، پانوشت ۲۰، ص ۱۳۱. برای متن فارسی کنوانسیون مصونیت سازمان ملل ن.ک.: روزنامهٔ رسمی جمهوری اسلامی ایران، مجموعهٔ قوانین و مقررات سال ۱۳۸۷، جلد اول، ص ۵۵. متن مزبور قبلاً در شمارهٔ ۱۸۴۴۱ مورخ ۱۳۸۷/۴/۳ روزنامهٔ رسمی نیز منتشر شده است.

۲۶. البته برای تقلیل موارد صلاحیت‌های موازی و کاستن از عرصه‌های محتمل برای چنان تعارضی، سعی کشورها بر این بوده که رأساً یا با همکاری سایر کشورها مسئلهٔ صلاحیت موازی را از طریق قواعد ملی خود مربوط به صلاحیت یا از طریق تلاش‌های بین‌المللی برای همانندسازی این مقررات، مانند کنفرانس لاهه راجع به مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی، هماهنگ و تحت نظم درآورند. ن.ک.: سوشاریتکول، همان، ص ۱۳۱.

که کنوانسیون سازمان ملل متحد دربارهٔ مصونیت‌های قضایی دولت‌ها و اموال آنان (United Nation's Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property)، که در دوم دسامبر ۲۰۰۴ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد و در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۷ به تصویب مجلس شورای اسلامی ایران رسیده است (و از این پس به‌اختصار کنوانسیون مصونیت سازمان ملل نامیده می‌شود)، به‌روشنی بین صلاحیت یک دادگاه خارجی و مصونیت‌های قضایی کشور خارجی دیگر فرق گذاشته است: در حالی که اولی به موجب قواعد حقوق بین‌الملل خصوصی کشور محکمه تعیین می‌شود، دومی یعنی امر مصونیت تحت حکومت مواد مختلف کنوانسیون قرار می‌گیرد. در این باره بند ۱ مادهٔ (۱) کنوانسیون تحت عنوان معاملات بازرگانی، commercial transactions، مقرر می‌دارد:

> چنانچه دولتی اقدام به مشارکت در یک معاملهٔ بازرگانی با یک شخص حقیقی یا حقوقی خارجی نماید و به موجب قواعد حاکم حقوق بین‌الملل خصوصی اختلافات مربوط به معاملهٔ بازرگانی تحت صلاحیت دادگاه دیگر قرار بگیرد، دولت مزبور نمی‌تواند در روند دادرسی ناشی از آن معاملهٔ بازرگانی به مصونیت از صلاحیت استناد نماید.[۲۷]

۲۷. سابقهٔ بند مزبور عیناً به گزارش دوم کمیسیون حقوق بین‌الملل برمی‌گردد (*YB. ILC.*, 1991, Part II, p. 143). برای شرح و تفصیل پیش‌نویس دوم ILC و نیز بندهای مختلف مادهٔ ۱۰ کنوانسیون ن.ک.:
Schreuer & Kessedjian, C., " Le Projet d' articles de commission du droit international des Nations Unies sur les immunite's des etats; *R.G.D.I.P.*, vol. 96 (1992), p. 297.
تمایز مورد نظر بند ۱ مادهٔ ۱۰ کنوانسیون، قبلاً در قطعنامهٔ ۱۹۹۱ انستیتوی حقوق بین‌الملل نیز مورد تأیید واقع شده بود. (*AIDI*, vol. 64, T. II, p. 266) زیرا اگرچه در قطعنامهٔ مزبور مصونیت قضایی بر فقدان صلاحیت موضوعی کشور محکمه استوار است، این مصونیت با مسئلهٔ مقدماتی صلاحیت کلی محکمه که منوط به وجود علقه‌های ارتباطی بین دعوی و کشور محکمه است، و می‌بایست پیش از بروز مسئلهٔ مصونیت وجود داشته باشد، مساوی نیست. ن.ک.:
Brownlie, Ian, "Preliminary Report, Contemporary Problems Concerning the Jurisdictional Immunity of States", *AIDI*, vol. 62, T.I, p. 97.
در تعقیب تمایز مزبور است که قطعنامهٔ یادشده در بند ۳ مادهٔ ۷ خود مقرر می‌دارد:

> یک کشور خارجی که در قبال یک دعوی در نزد مرجعی ذی‌ربط از کشور محکمه به مصونیت قضایی خود استناد می‌نماید از استدلال دربارهٔ این‌که مرجع یادشده فاقد صلاحیت برای تصمیم راجع به موضوع دعوی است محروم نمی‌شود.